

*Н. В. Бондарчук,
к. е. н., доц., докторант,
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України*

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

У статті наведено аналіз інноваційної діяльності промислових підприємств та запропоновані основні заходи активізації інноваційної діяльності підприємств в Україні.

In articles the analysis of innovative activity of the industrial enterprises is carried out and the basic actions of activation of innovative activity of the enterprises in Ukraine are offered.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні Україна може й повинна вийти на новий рівень економічного розвитку, досягти нової якості зросту, повернути собі статус однієї із промислово розвинених держав у світовій економіці й політиці. Для цього потрібна продумана довгострокова економічна стратегія й, безумовно, узгоджені спільні зусилля держави й бізнесу України, спрямовані на зростання національної економіки, підвищення добробуту громадян, зростання інноваційності та конкурентоспроможності країни.

Національні інтереси України вимагають негайних та ефективних заходів, спрямованих на збереження її науково-технологічного потенціалу, забезпечення ефективнішого його ви-

користання для подолання кризових явищ у економічному та соціальному розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основними проблемами інноваційного розвитку в Україні та її регіонах на сучасному етапі є:

— відсутність реальних механізмів об'єднання наявних ресурсів, їх концентрації на найбільш значних та перспективних напрямках розвитку;

— немає залежності між збільшенням обсягу продажу приватними компаніями і зростанням фінансування здійснюваних ними досліджень і розробок;

— інноваційна політика не має

чіткої спрямованості у вирішенні конкретних економічних проблем регіонів, у їхній реструктуризації з врахуванням ринкових чинників.

Згідно з даними українських дослідників частка випуску продукції 3-го технологічного укладу в Україні складає майже 58%, 4-го — 38%, 5-го — лише 4%. Фінансуванню науково-технічних розробок складає: 4-ий рівень — 70%, 5-ий — 23%. Інноваційні витрати: 4-ий уклад — 60%, 3-ій уклад — 30%, 5-ий уклад — 8,6%. Щодо інвестицій, які визначають перспективи розвитку на 10—15 років, то 75% інвестицій вкладається у 3-ій технологічний уклад, 20% — у 4-ий, 4,5% — у 5-ий. У 3-ій уклад спрямовується 83% капіталовкладень, у 4-ий — 10%, 5-ий — трохи більше 5%. Таким чином, що підприємства (частка яких у капіталовкладеннях близько 70%) галузі відновлюють те, що існує, а інноваційний розвиток можливий тільки за сприяння держави. Додамо, що успіх інноваційної діяльності у США, Японії, Німеччині, Великій Британії та інших країнах забезпечили держані пільги [3; 4].

Наше дослідження показало, що за останні роки рівень інноваційної активності промислових підприємств суттєво знижується. Інноваційна активність вітчизняних промислових підприємств є низькою і демонструє стійку тенденцію подальшого зниження (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці, протягом досліджуваного періоду кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, зменшилася на 3,7 в.п, а їх частка в загальній кількості промислових підприємств — скоротилася з 14,1% до 10,7%, що у шість разів менше, ніж у розвинутих країнах, де цей показник становить 60—70%.

За певного збільшення у 2008р. кількості освоєних видів техніки та впровадження нових технологічних процесів, відповідні показники склали лише 42% і 60% рівня 1994р. Але у 2009 році цей показник знову мав тенденцію до зменшення і склав 5,6%.

Для порівняння у США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційних підприємств становить 70—80% від їх загальної кількості.

Найбільш активними у запровадженні інновацій були підприємства машинобудування (16,8%), целюлозно-паперової промисловості та видавничої діяльності (10,9%), а також металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (8,4%).

Наукоємність промислового виробництва України складає близько 0,3%, що на порядок менше світового рівня. За випуском продукції 3-й технологічний уклад в Україні сьогодні складає майже 58%, 4-й технологічний уклад — 38%, і лише 4% — 5-й технологічний уклад. У ситуації послаблення інвестиційної активності і відсутності результа-

Таблиця 1. Інноваційна діяльність промислових підприємств

Показник	2001 р.	2003 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, %	16,5	15,1	11,9	11,2	14,2	13,0	12,8
Частка підприємств, що впроваджували інновації, %	14,1	11,5	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7
з них:							
проводили комплексну механізацію і автоматизацію виробництв	1,8	3,2	3,3	5,1	8,7	7,6	7,0
- упроваджували нові технологічні процеси	3,7	4,9	4,1	2,7	5,0	4,8	4,1
З них: ресурсозберігаючі	н.д.	н.д.	2,1	1,6	2,8	2,6	2,0
- освоювали виробництво нових видів продукції	133	9,4	6,4	4,7	5,5	6,2	5,6
З них: нових видів техніки	н.д.	н.д.	1,6	1,5	1,7	1,9	1,7
Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої, %	6,8	5,6	6,5	6,7	6,7	5,9	3,9
Частка інноваційної продукції, що зазнала суттєвих змін, %	54,7	43,8	43,0	58,9	55,5	0,9 в.п.	-

Джерело: статистичний збірник "Статистичний щорічник України" за відповідні роки [3;

4].

тивної промислової політики, заходи з реструктуризації економіки не призвели до модернізації виробництва на основі передових технологій, що забезпечують конкурентоспроможність усіх компонентів продукції по всьому технологічному ланцюжку її випуску.

В Україні протягом останніх років, починаючи з 2000 р., спостерігалась тенденція в бік скорочення інноваційно-активних підприємств. Але з 2007 р. ситуація почала покращуватися.

Якщо у 2000 р. частка інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств складала 18,0 %, то у 2003 р. цей показник становив 15,1%, у 2004 р. — 13,7 %, у 2005 р. — 11,9%, у 2006 р. — 11,2 %, у 2007 р. — 14,2., у 2008 р. — 13%, у 2009 р. — 12,8%.

У деяких регіонах України відбувалося підвищення інноваційної активності. Стале зростання питомої ваги підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у 2009 р. у порівнянні з 2008 р. спостерігається у Івано-Франківській області (на 4,1%), Львівській (39,4%), Полтавській (28,6%), Сумській (25%), Тернопільській (11,4%), Харківській (31,9%), Хмельницькій (26,7%), Миколаївській (34,6%), Чернівецькій (23,8%), Чернігівській (27,6%). Найвища питома вага інноваційно активних підприємств, які впроваджували інновації, у 2009 р. була у Донецькій області, Житомирській області, Київській області, Миколаївській області, Чернівецькій області [3, 4].

На інноваційну діяльність було витрачено 7,9 млрд грн. (12 млрд грн. — у 2008р.). Майже кожне підприємство спрямовувало кошти на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (4974,7 млн грн.), майже кожне четверте — на виконання внутрішніх науково-дослідних розробок (1,0 млрд грн.), кожне сьоме — на придбання результатів науково-дослідних розробок у зовнішніх виконавців (115,9 млн грн.) та майже кожне десяте — на інші зовнішні знання або придбання нових технологій (2012,5 млн грн.).

Як і в минулі роки, основним джерелом фінансування інноваційної діяльності були власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі фінансування складала 65% (969 підприємств використали ці кошти). Бюджетні кошти отримали лише 38 підприємств, обсяг яких склав 1,7% загального обсягу фінансування. Це були підприємства Дніпропетровської, Волинської, Запорізької, Київської, львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Черкаської областей, Автономної республіки Крим та м. Києва. Кошти вітчизняних та іноземних інвесторів отримали відповідно 12 і 23 підприємства (0,4% і 19%), кредити — 51 підприємство (11,8%). В основному це були підприємства Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Кіровоградської, Сумської, Харківської, Черкаської областей та підприємства м. Києва.

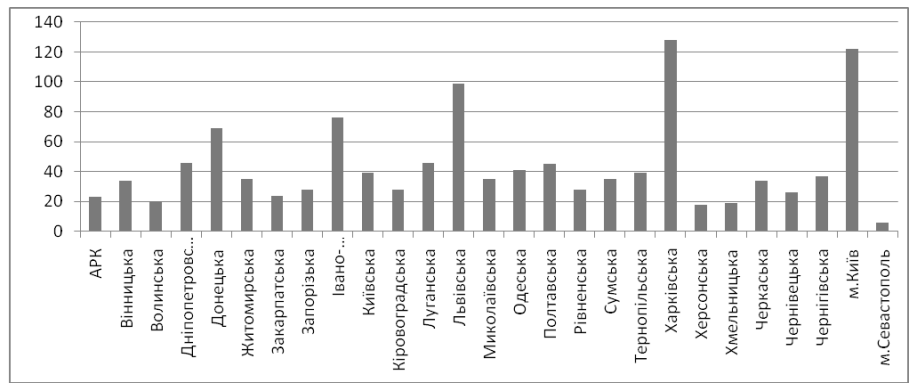

Рис. 1. Інноваційна активність підприємств за регіонами у 2009 році

Джерело: статистичний збірник "Статистичний щорічник України" за відповідні роки [3; 4].

У 2009 році витрати на виконання інноваційних робіт становили 7,9 млрд грн. (у 2008 р. — 11,9 млрд грн.), з яких 7,4 млрд грн. здійснені на підприємствах переробної промисловості (машинобудування — 2,0 млрд грн., металургії та оброблення металу — 0,8 млрд грн., 1,1 млрд грн. — хімічної та нафтохімічної промисловості. У регіональному розрізі майже третина загального обсягу інноваційних витрат промисловості припадала на підприємства Донецької області, чверть — м. Києва, майже 10% — Дніпропетровської обл. та 6,6% — Харківської області [3; 4].

В Україні розвиток науково-технологічної сфери спричиняють зниження показників інноваційної діяльності підприємств.

На виконання наукових досліджень витрачало кошти лише кожне четверте з інноваційно активних підприємств. Структура загальних інноваційних витрат залишається недосконалою.

Зниження інноваційної активності підприємств свідчить про обмеженість їх платоспроможного попиту на інновації та відсутність дієвих стимулів до інноваційної діяльності. З урахуванням характеру ліцензій, що їх купляють вітчизняні підприємства, можна зазначити, що попит промислових підприємств України на інновації характеризується не лише обмеженими обсягами, але й невисокою якістю. Збереження цих тенденцій може призвести до консервації технологічного відставання української промисловості.

Згідно з чинним законодавством, інноваційний розвиток в Україні забезпечується за рахунок фінансування з різних джерел. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" встановлює, що одним з основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування [2].

Держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) в розмірі не менше 1,7% ВВП України (стаття 34).

Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом ба-

зового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування надається для забезпечення:

- фундаментальних наукових досліджень;
- найважливіших для держави напрямів досліджень, у т.ч. в інтересах національної безпеки та оборони;
- розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності;
- збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
- підготовки наукових кадрів.

Перелік наукових установ та вищих навчальних закладів, яким надається базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України. Програмно-цільове фінансування здійснюється, як правило, на конкурсній основі для:

- науково-технічних програм та окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, що виконуються за державним замовленням;

— проектів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Обсяги фінансування загальнодержавних (національних) науково-технічних програм щорічно визначаються Верховною Радою України при прийнятті Закону України про Державний бюджет України.

Джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності визначені:

- кошти Державного бюджету України;
- кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету АР Крим;
- власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ;
- власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності;
- кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Водночас Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" встановлює пріоритетні напрями інноваційної дія-

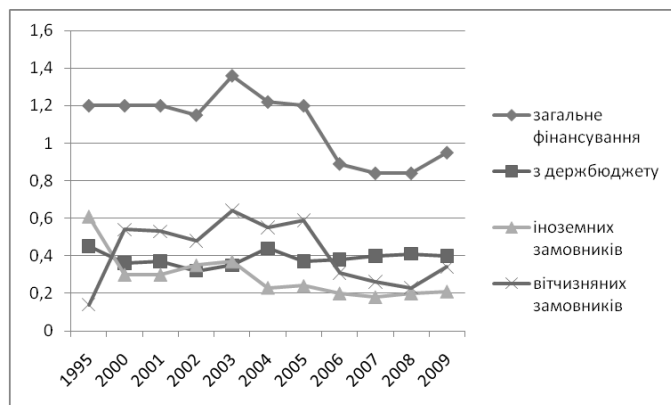

Рис. 2. Порівняння внеску основних джерел фінансування в підтримку української науки

Джерело: складено автором на основі статистичних даних

ності в Україні та зобов'язує органи виконавчої влади України всіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію названих напрямів, і концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів [1].

У стратегії економічного і соціального розвитку України збереження і розвиток наукового потенціалу було проголошено провідним чинником економічної політики держави [5]. Вирішення цього завдання визначається перш за все фінансуванням наукових досліджень і розробок. Загальний рівень фінансування науки вважається однією з ключових характеристик інноваційності країни, її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях. Саме тому, поставивши перед собою мету побудувати в Європі конкурентоспроможну економіку і суспільство, що базується на знаннях, у прийнятій на Лісабонському саміті в 2000 році стратегії Європейське Співтовариство визнало необхідним довести витрати на наукові дослідження і розробки до 3% ВВП.

Попри досить докладне законодавче врегулювання питань фінансування наукової і науково-технічної діяльності, встановлені нормативи бюджетного фінансування цих напрямів діяльності не дотримуються.

Законодавчо визначено, що бюджетні витрати на цивільні наукові дослідження в Україні мають становити не менше 1,7% ВВП. Однак, як видно з рис. 2, на практиці загальні витрати на наукові дослідження і розробки (з усіх джерел) в Україні за останні 15 років коливалися між 1 та 1,5% ВВП, а в 2007 році — 0,96% ВВП. При цьому кошти державного бюджету кожного разу не перевищували 0,5% ВВП (в 2007 — 0,39%).

У структурі фінансування наукових і науково-технічних робіт спостерігаються суттєві зміни у напрямі скорочення частки бюджетного фінансування. Питома вага коштів Державного бюджету зменшилася з майже 38—40% у 1995—1996 рр., до 30% у 2003 р., а у 2009 р. питома вага коштів збільшилася до 43,8%. Тоді як частка коштів підприємств і організацій залишилася майже незмінною, а частка іноземного фінансування збільшилася в 1,6

рази — до 25%

Вражає мізерність фінансування інноваційної діяльності національної промисловості за рахунок коштів вітчизняних інвесторів (0,4%) та фактично відсутність протягом останніх років фінансування інноваційної діяльності у промисловості за рахунок коштів місцевих бюджетів (0,1% загального обсягу). Питома вага загального обсягу фінансування витрат у ВВП становила 0,95%, у тому числі коштів державного бюджету — 0,4%. Для порівняння обсяг фінансування витрат на наукові дослідження та розробки у таких державах, як Ізраїль, Швеція, Фінляндія, Японія, Корея, США, Австрія, Німеччина становить від 2,5% до 4,0% ВВП. Найменша частка витрат на дослідження та розробку у Словацькій Республіці, Аргентині, Румунії, Польщі, Греції (від 0,74% до 0,57% ВВП).

Україна зберігає науковий потенціал (насамперед, кадровий) у параметрах, порівнянних із світовими. Проте існують тенденції його скорочення, які у поєднанні з обмеженням доступності якісної освіти, критичним станом матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності можуть призвести до незворотних процесів руйнації вітчизняних наукових шкіл.

Структура наукових розробок свідчить про скорочення питомої ваги робіт інноваційного спрямування; зберігається практика "декларативного" патентування, що не сприяє якості наукових розробок та їх комерціалізації. Інноваційна активність підприємств знижується, що свідчить про відсутність у них мотивації і платоспроможного попиту на інновації. Ліцензійні технології, які впроваджуються на вітчизняних підприємствах, переважно не належать до останніх світових досягнень що закріплює технологічну відсталість промисловості.

Фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є недостатнім, що зумовлює згортання ряду важливих наукових розробок.

Коректне з'ясування ключових проблем, що гальмують розвиток інноваційної складової української економіки, можливе лише за умови врахування вирішального значення, якого

набули в Україні на початку ринкової трансформації суб'єктивні рішення, що приймаються на рівні як державних органів управління, так і окремих потужних суб'єктів господарювання, які мають монопольне становище на ринку.

ВИСНОВКИ

Основними заходами активізації інноваційної діяльності в Україні на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки слід вважати:

- розробку і запровадження механізму надання пільг промисловим підприємствам, які впроваджують і реалізують інноваційну продукцію;

- поширення практики надання інноваційним підприємствам середньострокових кредитів зі знижкою кредитної ставки;

- дбання державою про екологізації виробництва, стимулювати діяльність, спрямовану на збереження довкілля;

- збільшення витрат на підготовку фахівців високого класу, тренінги, курси;

- мотивація працівників до інноваційної діяльності, зменшення міграції науковців;

- законодавчі зміни у галузі інноваційної діяльності щодо пільг і стимулів;

- розширення джерел фінансування;

- політика підприємства повинна мати інноваційну спрямованість. Тісне співробітництво з іноземними підприємствами, обмін досвідом;

- активізація діяльності технопарків шляхом державної підтримки;

- використання досвіду США та Японії щодо тісної співпраці між університетами та підприємствами.

Реалізація запропонованих напрямів активізації інноваційної діяльності в Україні дасть змогу значно підвищити рівень інноваційної активності промислових підприємств, стабілізувати прискорений процес оновлення виробництва, ефективно використовувати

Література:

1. Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" № 433-ІV від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 13. — С. 354—358.
2. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2008р.: Стат. Зб. — К. Держкомстат, 2009. — 370 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. 2009р.: Стат. зб. — К. Держкомстат, 2010. — 355 с.
5. Указ Президента України "Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004—2015 роки" [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
Стаття надійшла до редакції 10.12.2010 р.